

Serhij Tkaczow

Польський акцент тематики політичного тероризму в українській літературі

Acta Polono-Ruthenica 2, 393-401

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Serhij Tkaczow
Tarnopol

Польський акцент тематики політичного тероризму в українській літературі

Визначення поняття політичного тероризму досі є неусталеним і проблематичним. Для когось насильне усунення людини, обтяженої владою, заради досягнення певної політичної мети є символом визвольної боротьби, для других воно є нічим іншим, як підлим вбивством. Справа ускладнюється, коли на політичні чинники накладаються національні антагонізми. До таких належать польсько-українські стосунки.

Наприкінці XIX ст. у східній Галичині поглибились польсько-українські відносини, що почали загострюватись ще під час подій 1848 р. Період, що наступив у суспільному житті після „весни народів”, характеризується появою політичних партій. Міжетнічні протиріччя, таким чином, набули організованих форм і переросли в міжнаціональні політичні конфлікти.

В українському середовищі сформувалася Русько-Українська радикальна партія, яка на початку своєї політичної діяльності виступала за урегулювання українсько-польських відношень. Незабаром партія розкололась на три фракції, що послужили ядрами створення нових політичних угруповань: Української соціал-демократичної (вересень 1889) та Національно-демократичної (грудень 1889) партій. Націонал-демократи проголосили своєю метою боротьбу за культурну, економічну та політичну незалежність майбутньої української соборної держави¹.

Поляки східної Галичини також були об'єднані в декілька партій, серед яких виділявся рух „подолян” і Народна демократія, яка

¹ М. Кугутяк, *Галичина: сторінки історії (нарис суспільно-політичного руху XIX ст. - 1939 р.)*, Івано-Франківськ 1993, с. 94-95; А. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, Kraków 1946, t. 4. s. 81-97.

трансформувалась з Польської ліги через Народну лігу. „Ендеки” в 1902 р. програмними статтями З. Балицького та Р. Дмовського оголосили війну всьому українському. „Якщо русини мають стати поляками, то їх необхідно полонізувати; якщо вони мають залишитись самобутнім, здібним до життя та боротьби русинським народом, треба їх спонукати йти шляхом важких зусиль до того, чого вони прагнуть, треба примушувати їх гартуватися у горнилі боротьби, що для них є більш потрібним ніж нам, бо вони за своєю природою ще більш пасивні та ліниві ніж ми”, - писав Р. Дмовський².

Іншими були погляди польської інтелігенції у західній Галичині. В 1901 р. в Кракові був заснований „Слов'янський клуб”, який одним із своїх головних завдань бачив вирішення польсько-українських протиріч. Друкований орган клубу журнал „Слов'янський світ” (*Świat Słowiański*) в січні 1905 р. почав кампанію на захист українського руху. „Ми думали, що до нас приєднається хоча б декілька відомих русинів та утвориться польсько-русинське гроно, яке займеться зв'язуванням та узгодженням точок зору на умови любовного вирішення суперечок. Наш місячник з академічним підходом до справи мав виконати попередню роботу для досягнення порозуміння, - писав згодом редактор Ф. Конечни. - Нас попереджали деякі поважні особи, що це ні до чого доброго не приведе, а лише викличе засмучення. За їх словами, русини не хочуть порозуміння і на Русі нема з ким домовлятися. Нас також поінформували про те, як безплідно закінчилися попередні намагання”³.

Не дивлячись на те, що „Слов'янський світ” став, за словами його редактора, „органом українських ідей”, українська сторона залишилась до цього байдужою. Лише у 1906 р., коли Ф. Конечни ви-

² M. Kozłowski, *Między Sanem a Zbruczem*, Kraków 1990, s. 61. Не треба думати, що ці ідеї були настільки образливими для українців і не мали прихильників в їх середовищі. Один з духовних лідерів галичан станіславський єпископ Григорій Хомишин писав: „Милость Божа вручила Польщі бич, щоби шмагати нас за наші провини, але не заради нашого гноблення та приниження, а заради нашого возвеличвання і оздоровлення, та для блага самої польської держави” (В. Ведіна, *Літературно-громадські зв'язки пролетарських письменників Західної України і Польщі*, Київ 1960, s. 27).

³ „Świat Słowiański”, R. 3, Kraków 1907, t. 2, nr 31, s. 403.

словився на сторінках часопису на підтримку створення у Львові українського університету, питання про який стало на той час камнем спотикання, відгукнулася українська преса. Ф. Конечни так оцінив цей резонанс: „... відношення русинської преси до нас змінилося з байдужо-ігноруючого на відверту ненависть. Русинів не заціпило те, що я захищаю їх право на власний університет, а обурило, коли я засудив університетську боротьбу, яка приймала навіть риси бандитизму”⁴. В українських газетах певної орієнтації з’явилися і грубі напади проти проф. Б. Лепкого та А. Барвінського, які підтримували зусилля польської інтелігенції, що була об’єднана навколо „Слов’янського клубу”.

Згоди на рівні ліберально-демократичних ідей досягти не вдалось. На суспільно-політичній арені активізувались польські та українські крайньо націоналістичні партії зі своєю ідеологією непримиримої боротьби.

Поряд із цими політичними течіями в к. XIX ст. стали набирати сили народницький та соціалістичний рух. Саме вони були „готові співпрацювати з українцями як рівні з рівними”⁵. Але українські соціал-демократи, зокрема І. Франко, у ситуації, коли посилювались націоналістичні тенденції у політичному житті Галичини, відповіли на це словами: „польські соціал-демократи є нашими найтруднішими ворогами. Вони зривають наші віча, критикують наших діячів, переманюють молодь”⁶. Посилення соціалістичних ідей в їх інтернаціоналістському варіанті наступило в Галичині лише після поразки революції 1905 р. в Росії. „І подібно як у випадку з поляками з Королівства, так і з України багато радикальних діячів переїжджає до Галичини, вносячи немалий елемент бродіння у досить-таки обмежений світ галицької політики”⁷.

Одним з таких емігрантів з великої України був літератор Гнат Хоткевич. Активний учасник збройного повстання у Харкові та

⁴ Ibidem. s. 406. Маються на увазі криваві зіткнення в університеті 2 травня 1906 р. Така форма протистояння між студентами продовжувалась і надалі, та досягла свого трагічного апогея в 1910 р., коли був вбитий український студент Адам Коцко.

⁵ M. Kozłowski, op. cit., s. 60.

⁶ М. Кугутяк, op. cit., s. 94.

⁷ M. Kozłowski, op. cit., s. 65.

Москві після їх поразки скривається в Галичині. Г. Хоткевич прожив на еміграції з 1906 по 1912 р.р. За цей час він зійшовся з діячами української культури у Галичині: І. Франком, В. Стефаником, В. Гнатюком, Д. Сичинським та ін. Саме в цей період, як відмічають дослідники його творчості, в нього з'являється тема боротьби проти „польсько-шляхетського гноблення”⁸.

Звернення до теми польсько-українських відношень в Галичині і її бачення Г. Хоткевичем є неординарним явищем української літератури. Твори цієї тематики написані автором-українцем зі східної (російської) частини України після його дворічного перебування в Галичині. Еміграція супроводжувалась радикальними змінами життєвих реалій Г. Хоткевича. Те, чого не мали українці в Росії, русини мали в Австро-Угорщині. Сам Г. Хоткевич створює гуцульський театр, який гастролював у Галичині, на Буковині, в Польщі. Захоплений письменник отримує не тільки можливість писати українською мовою, він засвоює екзотичний для себе гуцульський діалект і пише на ньому низку своїх творів.

Оповідання *Так мусило бути* разом з нарисами *Трос*, *Перед дверима* складають єдиний ідейно-тематичний та часовий цикл. „Письменник на цікавому сюжетному матеріалі проводить думку, що справжнім революціонером є той, хто бореться не лише за волю свого народу, але й за волю всіх пригнічених. Г. Хоткевич виступає тут як письменник-інтернаціоналіст. Він зриває маску „революційності” з тієї польсько-шляхетської інтелігенції, яка чваниться своїм демократизмом, вільнолюбством, героїзмом, а в той же час не визнає права на таку ж свободу за українським народом. Ідея твору виражена у словах: „Тиран є тиран, до якої б нації він не належав, і його треба знищити”, - так характеризував цей твір український літературознавець Ф. Погребенник⁹. Але чи насправді таким вже інтернаціоналістом був Г. Хоткевич, яким його зображує критик? У творі йдеться перед усім про протистояння двох народів: польського й українського. Й „тиран” був поляком, що підкреслюється письменником, отож спробуємо поглянути на твір саме з цих позицій.

⁸ Ф. Погребенник. *Гнат Хоткевич і його історична проза*, [w:] Г. Хоткевич. *Авірон. Довбуш. Оповідання*, Київ 1990, s. 545.

⁹ *Ibidem*, s. 546.

Мотивом написання оповідання послужив терористичний акт українського студента Мирослава Січинського проти галицького намісника поляка Андрія Потоцького. Сам Г. Хоткевич відмічав, „що пишучи цю річ, я думав при переписуванні набіло дослівно переписати обіг суду над Січинським- для паралелізму”¹⁰, тобто автор хотів максимально використати історичний факт. Яким же буде його художня інтерпретація?

Творчість Г. Хоткевича формувалась під впливом характерного для початку століття модернізму. Його творам притаманна „неоромантично-символістська стилістика”¹¹.

В оповіданні *Так мусило бути* героїнею є дівчина - полька, яка здійснила у Варшаві замах на царського намісника.¹² „Тиран” залишився живим, а вона була змушена переховуватись у австрійській частині Польщі. Однак, більшу зацікавленість ніж вона викликає образ чоловіка, який приходить до неї і „вивертає їй усю душу”¹³. „Хто він такий, - вона й досі не знає. Певно, українець, а може... а може й поляк...”¹⁴. Ось цей безнаціональний чи інтернаціональний пан N, приходить до героїні як внутрішній голос сумніву. Оповідання має вельми характерний початок: „Він прийде сьогодні...” Хоча це слова героїні, але вони відразу переводять увагу читача від неї до НЬОГО, того - чийого приходу чекають. І ось він приходить, встає на захист слабкого, пригнобленого. З його вуст лунає оцінка:

¹⁰ Г. Хоткевич. *Лвірон. Довбуш. Оповідання*, Київ 1990, с. 499. Рік написання оповідання був роком після виборів у австрійський парламент на основі загально-го виборочного права (М. Кугутяк, *op. cit.*, с. 106). Під час передвиборчої боротьби поліція застрелила в с. Коропець селянина Марка Каганця (щій події присвячений нарис „Троє”), а вбивство А. Потоцького, яке „на думку Січинського було відповіддю на смерть Каганця, піднімає чергову хвилю взаємних звинувачень й ненависті. Спроби домовитися на парламентському рівні опинились зірваними” (Г. Хоткевич, *op. cit.*).

¹¹ *Історія української літератури ХХ століття (за редакцією В. Дончика)*, Київ 1994, кн. 1, с. 11.

¹² Ванда Добродзіцька.

¹³ Український письменник О. Плющ в оповіданні *Страшна помилка* (1906) описує душевні сумніви революціонера, який волею партії став вбивцею. Ця тема була актуальною для письменників Російської імперії, яку охопила хвиля терору. Про оповідання Г. Хоткевича відгукнулася І. Приходько як на „спробу психологічної мотивації індивідуального терору” (М. Kozłowski, *op. cit.*, с. 116).

¹⁴ Г. Хоткевич, *op. cit.*, с. 491.

„Польща - matka boska, мадонна вічно прекрасна, скорботна, в терновому вінку, зі сльозами на очах! Але ззаду і побачиш, як твоя мадонна тримає канчуки на українського хлопа (Горнило боротьби у Р. Дмовського, **божий бич** у Г. Хомишина - С. Т.) й підморгує австрійському жандареві, щоб скоріше підбігав з багнетом. Поглянь на руки своєї мадонни і побачиш, що вони в крові. Подивися під ноги їй, і жах тебе пройме, бо трупи топчуть ті святі ноги”¹⁵.

Автор свідомо вибрав Матір Божу - королеву Польщі - об'єктом зосередження негативних оцінок. Символ, створений польським народом, свідомо перетворюється письменником у символ двулкості і лицемірства. Г. Хоткевич, розуміючи всю ризикованість такого виклику, кинутого полякам, відводить його від себе і авторство приписує месії.

Письменник посилює образ цього месії-викривача, судді як бога: „А він, як невмолимий Бог, кидав у неї свої перуни й досягав самої глибини душі”¹⁶. Але цей бог зі своїми перунами, хотів цього письменник чи ні, виявляється скоріше поганським божком, який закликає до чергової жертви на свою пошану - терористичного акту проти намісника-поляка. Це може „повернути нашу історію, може відбитися в національній психології, переставити уклад польського життя, змести зі світу одні партії й возвести на їх місце другі... А тільки жертва все була більшою геройства, бо геройство завжди гордить душу, а жертва - ні. Героїв чтять, навіть липових, а тих, що жертвують, можуть і оплювати. І я кличу тебе до жертви оце!”¹⁷. Г. Хоткевич після цих закликів називає його вже „тираном, проклятим демоном”. Те, що не змогли зробити поляки з українцями, які за їдкими словами автора, наданими в творі польській громадськості, „постачають різників бидла для цілого світу, то ж нація, не здатна до культури, не здатна остільки, що навіть така досвідчена в культуртрегерстві суспільність, як польська, не змогла нічого вдіяти за півтисячки років”¹⁸, цей наднаціональний демон-месія створив руками автора в душі дівчини-польки. Вона стає на захист українців і збереження доброго імені поляків. Вона вбиває намісника й заяв-

¹⁵ Ibidem. s. 492-493.

¹⁶ Ibidem. s. 495.

¹⁷ Ibidem. s. 496.

¹⁸ Ibidem. s. 500.

ляє на суді: „Я воліла би бачити мою Польщу радше в терновім вінку, ніж в мундирі поліціанта, з ким насильства в руці. Бо терновий вінок можна скинути в боротьбі, а мундур поліціанта вростає в тіло, в'їдається в душу. Я хочу бачити мою Польщу чистою страдницею, перед якою кожне коліно зігнулося б, схилилася б кожна голова, а не дешевою акторкою, що на сцені вбирається в терновий вінець, а дома б'є патинками по щоках **молодшу сестричку** (виділення наші - С. Т.)... Ви зганьбили ім'я поляка перед цілим світом! Поляк - це був синонім борця, синонім революції, бо він не питався, в яким краю стоять барикади, а лиш питався, чи стоять... Цей поляк - не ваш брат. Ваш брат - вшехполяк, цей гнійний боляк на польському організмі, цей смердючий солітер, що висмоктує соки народні, і сміливість, і дух протесту, й честь! А я своїм вчинком привертаю честь народів своєму!.. Нехай ми ліпше носимо кайдани, але аби не кувати їх!.. За чисту одіж Матері своєї! За украдений терновий вінець! За фабрикацію польського ярма!”¹⁹.

Але чому ж Г. Хоткевич чи то його демон-месія вклав пістолет помсти не в руки українця, а дівчини-польки? „Я б охоче те сам зробив, але в моїх руках цей чин був би ніщо, а в твоїх - о!”²⁰ Це вельми красномовне і в одночас лаконічне „о!”, очевидно, має свій символічний початок з Святого Писання. Біблійні теми і образи широко використовувались Г. Хоткевичем у власних творах. Те, що Польща б'є свою молодшу сестру, читай-Україну, наводить на аналогію з біблійними братами-Каїном і Авелем. Як відомо, Каїна, який вбив свого молодшого брата, Бог виганяє з землі, де вони раніше разом жили. Чи не таким хотів бачити вирішення польсько-українського протистояння в Галичині Г. Хоткевич? Вигнання поляків з цих земель; а саме такі настрої в українському середовищі того часу отримали втілення в гаслі „Геть за Сян!”. Силою, яка б могла це здійснити, для письменника була революція в її російській моделі, яку він сповідує в оповіданні: „Ви тирані!.. Ми - тирані! Росіяни боряться за свободу всіх, а ми лише за свою свободу”²¹. Тут проявляється непослідовність Г. Хоткевича у виборі засобів боротьби - чи то революція, чи то тероризм, зрештою як і непослідовність між ідеями ін-

¹⁹ Ibidem, s. 501-502.

²⁰ Ibidem, s. 496.

²¹ Ibidem, s. 494.

тернаціоналізму і націоналізму. Це ще раз може бути підтвердженням, що письменники бувають поганими політиками. Може бути й інше пояснення: вбивати поляка в оповіданні - це акт національної справи, змінити лад тиранії, представником якої був поляк, - це революційна інтернаціональна справа.

Цікавим для аналізу цієї теми в історії української літератури є скепсис Г. Хоткевича до негативної оцінки терористичного акту, яку в оповіданні він вклав у уста польської громадськості, як „вияв манії вбивства, в не високої цінності політичного акту”²². Для письменника, очевидно, була важлива героїка за будь-яку ціну. Оповідання Г. Хоткевича можна вважати початком пафосу політичного тероризму в українській художній літературі.

Безпосереднім продовженням теми є роман Євгена Куртяка „Губернаторські вали”. Львівський письменник взяв за основу не тільки той самий історичний факт, але ввів у твір як діючу особу Г. Хоткевича і широко застосовує як ремінісценцію його оповідання Г. Хоткевич в Є. Куртяка це „бандурист з барикади”.

Роман має дві редакції. Перша була написана в 1966 - 1978 р.р., коли в Радянському Союзі була дуже популярною книжкова серія „Полум'яні революціонери” видавництва „Політична література”. Книги, чи то їх автори, виконували певне ідеологічне замовлення. Вона охопила всі факти замахів російських революціонерів-народників проти царських сановників, повстання, революції... Друга редакція роману з'явилась 1989 р., в час великих суспільних змін, коли відбувалась ідеологічна переорієнтація. Є. Куртяк блискавично відреагував на це. Автор ввів до твору постать Дмитра Витовського, одного з провідних діячів українського національного руху. Ключовим моментом роману є діалог А. Коцка, Д. Витовського і М. Січинського: „Дійде до того, що на терор доведеться відповідати терором” (малось на увазі вбивство М. Каганця - С. Т.), - сказав Д. Витовский. - Я про це якраз подумав, відповів М. Січинський. - Епоха терору минула, - обірвав хлопців Коцко. - Тепер, друзі, час революцій”.²³ Редакторське опрацювання зменшило пафос інтернаціоналізму і збільшило акцент боротьби за національні пріоритети.

²² Ibidem, s. 502.

²³ Є. Куртяк, *Губернаторські вали. Високий замок*, Київ 1991, s. 75.

Галерея персонажів роману, крім низки постатей політиків-революціонерів, має перехідні лапки - політикуючих митців, таких як Г. Хоткевич чи то людина-символ, світоч-смертельно хворий І. Франко, і закінчується „чистим” митцем - скульптором М. Парашуком. Але й йому автор роману додає роздумів-пошуків відповіді, які виглядають дещо наївними з причини елементарного притягнення фактів: „ти створив пам’ятник Міцкевичу - пам’ятник тому чоловікові, який казав: хто залишається у Вітчизні й терпить рабство, щоби зберегти життя, втратить життя і Вітчизну. Він витворив пам’ятник чоловікові тої нації, до якої належить Потоцький - той Потоцький, який скерував у груди Каганця жандармські багнети... Отже, якщо поміркувати, то Міцкевич, що бажав волі польському народові, патріот, а Каганець, що бажав волі українському народові - злочинець...”²⁴. Логіка мотивації тут побудована на асоціаціях між національною віковою ворожнечі. Абстрагування можливе навіть за однією домінуючою ознакою - національна приналежність, вона може виступати і як обтяжуючий чинник, і як виправдовуючий. В залежності від того, хто його використовує.

Дана тематика знаходиться в стадії розробки і тому, навіть попередні висновки ми вважаємо передчасними, бо й вони вимагають залучення більшої кількості творів, що дозволить вийти на рівень узагальнень.

²⁴ Ibidem. s. 95.